

УДК 398.89

*Дуйшеналиев Ж.С./КЫРГЫЗСТАН/
Duyshenaliev Zh.S. /KYRGYZSTAN/***КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ ТОПТУК ЫРДОО КОНТЕКСТИНДЕ
А CARPELLA ЖАНРЫ****ЖАНР А CARPELLA В КОНТЕКСТЕ ГРУППОВОГО ПЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ****THE A CAPELLA GENRE IN THE CONTEXT OF GROUP SINGING IN KYRGYZ FOLKLORE**

Аннотация. Бул эмгекте кыргыз фольклорундагы топ менен ырдоо контекстинде а сарпелла жанры каралат. Аспаптык коштоосу жок вокалдык музыка болгон, Кыргызстандын маданий мурастарын сактоодо жана алга жылдырууда маанилүү роль ойнойт. Изилдөө а сарпелла жанрынын салттуу формаларын, алардын түзүмүн, функциясын жана кыргыз элинин маданий практикасындагы ордун камтыйт. Автор жанрдын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн, анын ичинде элдик обондорду жана тексттерди колдонууну, анын угумдуулугу менен репертуардын калыптанышына жергиликтүү үрп-адаттардын жана ырым-жырымдардын тасирин талдайт. Топтук аткаруулар жана а сарпелла жанры тарыхый эс тутумду, социалдык биримдикти жана маданий иденттүүлүктү жеткирүү каражаты катары кызмат кылганына өзгөчө көңүл бурулат. Бул эмгекте, этнографиялык изилдөөлөрдүн мисалдары жана салтты алып жүрүүчүлөр камтылган, бул а сарпелла жанрынын азыркы кыргыз коомундагы актуалдуулугун жана маанисин тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Жыйынтыгында бул музыкалык көрүнүштү Кыргызстандын маданий мурасынын ажырагыс бөлүгү катары сактоо жана колдоо маанилүү экендиги баса белгиленет.

Негизги сөздөр: кыргыз фольклору, топ менен ырдоо, контекст, а сарпелла, жанр, салттуу форма, түзүм, функция, маданият, этнографиялык изилдөө, маданий мурас.

Аннотация. В данной работе рассматривается жанр а сарпелла в контексте группового пения в кыргызском фольклоре. Вокальная музыка без инструментального сопровождения играет важную роль в сохранении и продвижении культурного наследия Кыргызстана. Исследование охватывает традиционные формы жанра а сарпелла, их структуру, функции и место в культурной практике кыргызского народа. Автор анализирует характерные особенности жанра, включая использование народных мелодий и текстов, а также влияние местных обычаев и обрядов на формирование его звучания и репертуара. Особое внимание уделяется тому, что групповые выступления и жанр а кап а сарпелла служат средствами передачи исторической памяти, социальной сплоченности и культурной самобытности. В работе представлены примеры этнографических исследований и свидетельства носителей традиций, что позволяет глубже понять актуальность и значение жанра а сарпелла в современном кыргызском обществе. В заключение подчеркивается важность сохранения и поддержки этого музыкального явления как неотъемлемой части культурного наследия Кыргызстана.

Ключевые слова: кыргызский фольклор, групповое пение, контекст, а сарпелла, жанр, традиционная форма, структура, функция, культура, этнографические исследования, культурное наследие.

Abstract. This paper examines the a cappella genre within the context of group singing in Kyrgyz folklore. Vocal music without instrumental accompaniment plays a crucial role in preserving and promoting the cultural heritage of Kyrgyzstan. The research explores traditional forms of the a cappella genre, focusing on their structure, functions, and significance in the cultural practices of the Kyrgyz people. The author analyzes the distinctive characteristics of the genre, including the use of folk melodies and lyrics, as well as the influence of local customs and rituals on its sound and repertoire. Special attention is given to how group performances and the a cappella genre serve as means of conveying historical memory, fostering social cohesion, and expressing cultural identity. This

work includes examples of ethnographic research and testimonies from tradition bearers, providing a deeper understanding of the relevance and significance of the a cappella genre in contemporary Kyrgyz society. In conclusion, the importance of preserving and supporting this musical phenomenon as an integral part of Kyrgyzstan's cultural heritage is emphasized.

Keywords: Kyrgyz folklore, group singing, context, a capella, genre, traditional form, structure, function, culture, ethnographic research, cultural heritage.

Бул изилдөө кыргыз фольклорундагы жанрлардын, өзгөчө топтук ырдоо жанрларынын эволюциясын тарыхый-социологиялык контекстте изилдөөгө багытталган. Мында, кыргыз элинин материалдык жана руханий маданиятындагы өзгөрүүлөрдүн өз ара байланышына өзгөчө көңүл буруу менен мурдагы жана жаңы жанрлар кандайча калыптанганын талдоо зарылдыгы турат. Акыркы жүз элүү жылда топтук ырдоо жанрларындагы өзгөрүүлөр Кыргызстандагы өндүрүштүк мамилелердин жана социалдык-экономикалык түзүлүштүн трансформациясы менен түздөн-түз байланыштуу экендиги болжолдонууда. Биздин бул багыттагы талдоо жүргүзүүбүз материалдык маданияттын эволюциясы (мисалы, чарбадагы, технологиядагы, жашоо образындагы өзгөрүүлөр) руханий маданияттын өнүгүшүнө (бул учурда фольклордук жанрларда) жана тескерисинче, руханий чөйрөдөгү өзгөрүүлөр материалдык жашоого кандай таасир эткенин көрсөтүшү керек. Ошентип, милдет – кыргыз фольклордук мурасынын өнүгүшүнө жана трансформациясына алардын таасирин байкоо менен узак тарыхый мезгил аралыгында бул эки чөйрөнүн өз ара көз карандылыгын жана өз ара таасирин табуу.

XIX кылымдын аягы орус дыйкан калкынын Кыргызстандын тоолуу жана түздүк аймактарына масштабдуу миграциясы менен коштолду. Жаңы жерлерди жана жашоо булактарын издөө менен шартталган бул процесс көчүп келгендердин арасында чарбалык иштин эки негизги түрүнүн пайда болушуна алып келди. Ал: – көчмөн малчылык; – дыйканчылык. Белгилей кетчү нерсе, орус дыйкандарынын кыргыз чөйрөсүнө интеграциясы абдан интенсивдүү жүрүп, аймактын жаңы, уникалдуу экономикалык түзүлүшүн жараткан. Бул түзүм айрым элементтердин жыйындысы гана эмес, ар кандай экономикалык моделдер жана каада-салттардын бири-бири менен тыгыз байланышкан татаал, динамикалык тутум (система) болгон.

Орусиянын падышалык администрациясы миграцияны экономикалык жактан стимулдаштыруудан тышкары, жергиликтүү калкты орусташтырууга багытталган саясатты активдүү жүргүзгөн. Бул саясаттын негизги инструменттеринин бири «... орус дыйкандарын кыргыздар менен биргелешип отурукташтыруу аркылуу жергиликтүү элдерди православ динине кыска убакытта киргизүү...» болгон. «Жакындык» принцибине негизделген бул саясат диний конверсияны гана эмес, орус маданиятын жана тилин кыргыз коомуна акырындык менен киргизүүнү да болжолдогон. Бул жергедүү орусташтыруу маселеси билим берүү жана жергиликтүү башкаруу системасынын күнүмдүк жашоо адаттардан тартып, жашоонун бардык аспектилерин таасирин тийгизген. Бирок, бул көрүнүштү орус маданиятын таңуулоонун бир тараптуу процесси катары көрсөтүү менен жөнөкөйлөтпөө керектиги маанилүү. Анткени байыркы дыйканчылык жана курулуш салттарын алып келген орус көчмөндөрү өз кезегинде кыргыздардан көчмөн малчылыктын баалуу тажрыйбасын, ошондой эле элдик кол өнөрчүлүк жаатындагы билим жана көндүмдөрдү активдүү өздөштүрүшкөн. Бул өз ара маданий алмашуу эки маданияттын бири-бирине аралашуусун чагылдырган башкаруунун жана жашоо образынын жаңы, синкреттик формаларына алып келген. Демек, XIX кылымдын аягында Кыргызстанда жаңы экономикалык формациянын пайда болушу татаал жана көп факторлуу процесстин натыйжасы болуп калды, анда орус маданиятынын таасири салттуу кыргыз түзүлүштөрүн сактоо жана трансформациялоо менен чырмалышкан десек болот. Эң негизгиси, бул процесс колониализмдин элементтерин алып жүрсө дагы, уникалдуу маданий жана экономикалык мейкиндикти түзүп, өз ара байытуу жана адаптация менен мүнөздөлгөн.

XX кылымдын аягында изилдөөчүлөр орус менен кыргыз элдеринин арасындагы

маданий байланыштардын активдүү өнүгүп жатканын байкап баштаган. Бул процесс көптөгөн факторлор менен шартталган, алардын ичинен миграция, салттарды алмашуу жана жалпы тарыхый процесс маанилүү роль ойногон. Чек ара аймактарында жашаган орус дыйкандары традициялык кыргыз улуттук тойлордо активдүү катышышкан. Бул катышуу маданий алмашуунун маанилүү бурчу болуп калган, анткени ал эки элди жакындатууга жана өз ара түшүнүүнү тереңдетүүгө мүмкүнчүлүк берген. Атап айтканда, бул кыргыз тойлорунда орус, кыргыз элдик ырларын өзгөчө балалайка менен коштолуп аткарылганы белгилүү болгон. Мындай маданий симбиоз эки элдин музыкалык арсеналын байытып эле койбостон, ошондой эле жаңы музыкалык салттарды түзүүнүн негизи болгон. Ошол убакта коомдо бири-бирин ба-йыткан фольклордук чыгармаларды өздөштүрүү активдүү жүргөн. Чыгармачылыгын кыргыз элдик ырларын, ошондой эле орус мелодияларын аткарууга жөндөмдүү белгилүү ишмерлердин пайда болушу менен, орус калкынын арасында аларды активдүү жайылтуу башталган. Бул музыканттар өз чыгармаларына кыргыз фольклорунун элементтерин киргизип, аларды орус аудиториясына ылайыкташтырган. Бул кыргыз маданий иденттигинин орусияда жайылышына көмөктөшкөн. Ошентип, алар кыргыз мурасынын байлыгын орус калкына өткөрүп берүүчү маданий элчилерге айланган.

XX кылымдын аягындагы музыка жана фольклор боюнча маданий алмашуулар тарыхый, социалдык жана экономикалык факторлордун натыйжасы гана эмес, адамдардын өз ара түшүнүүгө жана биригүүгө болгон терең муктаждыгы болуп саналат. Музыка айырмачылыктарды жеңүүгө байланыштуу жардам берген бурулуш болуп, маданияттарды жана элдерди жакындатууда маанилүү болгон. Мындай демилгелер элдер ортосундагы диалогтун маанилүүлүгүн жана маданий ар түрдүүлүктү сактоонун зарылдыгын гана белгилейт. Биргелешкен

маданий иш-чаралар, тойлор, музыкалык көрсөтүүлөр жана фестивалдар маданий тажрыйба алмашуу үчүн ачык алакаларга айланган жана анда ар бир эл өз салттарын сунуштап, башка тараптан жаңы нерселерди үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк алышкан.

Мындай өз ара байытуунун натыйжасында орус жана кыргыз элдери музыкалык горизонтторун гана кеңейтпестен, алар өздөрүнүн социалдык байланыштарын да бекемдешкен. Биз муну, эки элдин бири-биринин маданий мурастарына болгон урматтоосу менен кызыгуусу катары байкаса болот. Бул процесс эки этникалык топтун ортосунда жаңы маданий мейкиндиктердин түзүлүшү, көбүрөөк гармониялуу жана өз ара түшүнүүчү коомду түзүүгө негизги кадам болгон. Демек, өткөн кылымдын аягында орустар менен кыргыздардын маданий байланыштарын өнүгүүсү, ар түрдүү элдердин фольклордук салттарын байытуунун жалпы маданий жана социалдык прогресске кандайча жардам берерин көрсөткөн. Музыка жайылтуудагы алмашуу, обондор жана ыргактар менен чектелбестен, адамдар ортосунда достукту, урматтоону жана сезимдешүүнү бекемдөөгө көмөктөшүүчү маанилүү элемент болуп саналарын эске алуу маанилүү жана салттуу музыканы байытып, алар жаңы маданий мурастын катмарына ээ болушту десек болот. Биринчиден: Көптөгөн фольклористер белгилеп кеткендей, кыргыз менен орус мелосуна жакын болгон кээ бир интонациялык окшоштуктардын элементтери далилденген [39: 45, 48: 67, 74: 105, 97: 25, 233: 57 ж.б.]. Экинчиден: Гетерефон элементтеринин эпизоддору жогору жакта көрсөтүлгөндөй кыргыз элинин музыкалык турмушунда, биз көрсөтүп жаткан мезгилден бир канча илгери көптөгөн кылымдардан мурун болгон деп божомолдоого болот.

Демек, көп үндө ырдоо ыкмасы, кыргыз ырчылары тарабынан четтетилген эмес. Чыныгы улуттук эстетикалык принциптерге эң эле алгылыктуу чектери ассимиляция¹ болгон. Орустун дин кызматкери П. Тихов көп

¹ *Ассимиляция* – ассимиляция, ассимиляция этүү, ассимиляция кылуу. (тилин, үрп-адатын өдөштүрүү аркылуу бир элдин экинчи эл менен кошулуп кетиши). Орусча-кыргызча сөздүк. Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын академиги, профессор К.К.Юдахиндин редакциясы астында Чет жана улут сөздүктөрүнүн мамлекеттик басмасы. М., -1957. –30-бет.

² *Константрация* – константрация, константрациялоо (бир нерсенин бар экендигин, болгондугун, шексиздигин белгилөө, бекитүү). Орусча-кыргызча сөздүк. Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын академиги, профессор К.К.Юдахиндин редакциясы астында Чет жана улут сөздүктөрүнүн мамлекеттик басмасы. М., -1957. –296-бет.

жылдар бою Орто Азия элдеринин ыр маданиятына көз салып келген изилдөөчү катары, бул көрүнүштү констатациялайт² жана «...кыргыздардын акындык чыгармачылыгы азиялыктардын кварта-квинталык катнашына карабастан, орустардын элдик ырларынын үлгүлөрүндө түзүлгөн жаңы «улямга» (орфографиялык нускасы «ырга» Ж.Д.) өтүү менен орустардын маданий баскынчылыгынын астында өлүп баратат» - деген. [1: 5-6.].

Жалпысынан алганда кыргыз фольклору сырттан келген жаңы таасирлерге дээлик «ийкемдүү» болгон. XX кылымдын башталышында эле, элдик музыкалдаштыруунун жаңы формасы пайда болуу аркылуу айылдарда топ менен ырдоо ыкмасы көнүнүш болуп келген. XIX кылымдын аягында Кыргызстанда орус-кыргыз мектептерден башка көптөгөн медреселер пайда болгон. Сабаттуулукка окутуу ыкмасынын кызматын «топ менен ырдоо» аткарып, окуучулар тамганы же сөздү мелодикалык-декламациянын каражаты аркылуу үйрөнүшкөн. Намаз окуунун сөздөрүн өзүнчө ырдын кайрыгынын интонациясына ылайыктуу келтирүү менен араб тилиндеги татаал болгон лексиканы жана графиканы эске тутуусун жеңилдеткен. «...Балдарды эң кичине жашынан баштап мындай ыкма менен окутуу, коллективдүү ырдоонун практикасын өздөштүрүүгө, угуу жана эске тутуу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө, музыкага болгон кызыгуусун арттырууга багытталган...» (2: 40).

Топ менен ырдоонун мындан аркы эволюциясы, тоолуу Кыргызстанга феодалдык-капиталисттик мамилелердин башталышынын жайылтылышына байланыштуу, социалдык-экономикалык кайра өзгөрүүлөрдүн процессинде түздөн-түз детерминизмделген³. Зордук-зомбулук менен кыргыздардын жайыттары сырттан келген жер иштетүүчүлөргө таркатылып берилген. Ошонун кесепетинен кедей-кембагалдар өздөрүнүн жанын багуу үчүн, жакынкы кыштыктарга жалданма жумуш издөөгө дуушар болушкан. Жаратылыштын байлыктарын жигердүү эксплуатациялоо менен шах-

та жана кен казуу ишканалары пайда болуп, шаарларда жана фабрикалары бар кыштактарда элдин саны көбөйгөн. Өзүнө таандык көз карашы жана руханий маданияты болгон пролетариат - жаңы классы түзүлгөн. Ар кандай улуттардан турган элдердин чогулуп жашоосунун, иштөөсүнүн негизинде, бири-бирине жардам берүү менен достук мамилелери чыңалып, ички өз ара психологиясы өзгөргөн жана коллективдештирүүгө болгон аң-сезими ойгонгон. Элдердин жалпы социалдык шарттарга кыжырдануусу ачык, так жана сергек фольклор менен чагылдырылган.

Демек, алгач социалдык маанидеги текстер жазылып, андан кийин тааныш болгон обонго сөздөрүн дал келтирип аткарышкан. Ошентип, биринчи жумушчу ырларынын үлгүлөрү пайда боло баштаган. А. Затаевичтин «Казак элинин 100 ыры» аттуу жыйнагы 1925-жылы Оренбург шаарында жарык көргөн. 1925-жылы кыргыз элинен жазып алынган сегиз элдик ыры ошол жыйнакка киргизилген. Алардын экөөсү гана жумушчу ырдын мазмунун берип турат. Алар: «Шум жалган», «Армандуу дүйнө».

Жергиликтүү элдер чындыкты көркөм чагылдырууда, *монодиялык* ырдоо каражатын колдонуп келген болсо, кыргыздардын элдик музыкалык практикасында жат болуп келген орус, украин улуттарынын көп үндө ырдоо ыкмаларын кабыл ала баштаган. Анын таасирлери Кыргызстандын түндүк облустарындагы музыкалык фольклорунда ачык айкын байкалып турат. Коомдогу болуп жаткан жашоо менен доордогу дүйнөлүк өзгөрүүлөргө жана тарыхый окуяларга элдер көңүлү көп мамиледе болбостон, жада калса республиканын эң алыскы айыл кыштактарындагы жергиликтүү элдер өздөрүнүн активдүүлүгүн көрсөтүшкөн. Ошондуктан, XX кылымдын башталышы Орусиядай эле, Кыргызстанда да элдик массанын улуттук-боштондук кыймылы болгондугу белгилүү болот. Өндүрүшкө болгон жаңы мамиленин пайда болуусу менен жакыр болгон элдин катмарлары, өндүрүштүн борбору болгон

³Детерминизм – филос. детерминизм, (табияттын жана коомдун бардык көрүнүштөрүнүн, айрыкча адамдын эркинин жана жүрүм-турумунун мыйзам ченемдүүлүгү жана себептүү байланыштуулугу жөнүндөгү илим). Орусча-кыргызча сөздүк. Кыр.ССР ИАнын академиги, профессор К.К.Юдахиндин редакциясы астында. Чет жана улут сөздүктөрүнүн мамлекеттик басмасы. М., -1957. –159-бет.

шаарларга жана жумушчулардын кыштактарына көчүшүп, аз убакыттын ичинде каптап келген. Демек, анын негизинде жаңы маданий, руханий акыл-ой мүдөөсүнө таандык болгон пролетариат классынын ырлары пайда боло баштаган.

Коомдогу болуп жаткан көптөгөн катмарларга бөлүнүү, андан аркы өзүнүн абалына жана жалпы массанын жакырдануусуна тынчсызданууну алып келген. Бул өтө ылдам жана ийкем таасир берүүчү ыр жанрында чагылдырыла баштаган. Топ менен ырдоонун турмуштук чөйрөсү жана функциялары өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Ырым-жырым жана лирикалык ырлардын ордуна, курч социалдык тематиканы көтөргөн, нааразылык, каршылык көрсөтүү мазмундагы шаардык ырлар пайда боло баштаган. Алгачкы жолу жумушчуларды даңазалаган, андан ары революциялык маанайдагы ырлар пайда болгон.

«Интернационал» «...ыры 1918-жылы 10-январда үчүнчү Бүткүл Россиялык Советтердин I съездинин ачылышында Мамлекеттик гимн болуп бекитилген...» [3: 17]. Көп учурларда дүйнөлүк пролетариаттардын «Интернационал» сыяктуу революциялык ыр-хорлорунун тексти кыргыз тилине которулуп, обону болсо кыргыз улуттук салттуу ыр музыкасына туура келгендей болуп ылайыкташтырылып аткарылган.

Демек, параддык жүрүштөрдө, марш ырлардын ыргагынын коштоосу менен массалык майрамдоо, шаар жерлеринен айыл-кыштактарга чейин жетип, жергиликтүү мектеп мугалимдери, окуучулар, кызматкерлер революциялык музыка менен демонстрацияларга чыгууну өздөштүрүшкөн.

Кыргыз фольклорунда согушка мобилизациялоо мезгили, элдин кайгысын, туулган жери менен коштошуусун чагылдырган абдан сонун «коштошуу» жанрынын үлгүлөрү белгилүү. Ал ырлар бир эле мезгилде кыргыз элинин революциялык духун көтөргөн [4: 87]. 1916-жылдагы “Үркүн” Улуттук боштондук көтөрүлүш мезгилинде биргелешип аткаруу үчүн авторлору жок бир канча ырлар болгон. Ошондой курч шартта жалпы элге таанымал массалык ырлар атактуу боло баштайт. Демек, ырдын чакырык жасаган мүнөздүүлүгүнүн, чыгарманын түзүмүнүн ачыктыгынын, тактыгынын жана интона-

циясынын жөнөкөйлүгүнүн натыйжасында алгачкы кыргыз кызыл армиясынын марш темпиндеги ыр-хорлору пайда болгон.

Белгилүү коомдук ишмер Касым Тыныстановдун «...түздөн-түз кийлигишүүсүнүн негизинде 1925-жылдан баштап кыргыз элдик музыкасын нотага түшүрүп жыйноо үчүн, орусиянын профессионал музыканттары менен кат аркылуу сүйлөшүүлөр жүргүзүлгөн. Бирок, алар башында макулдугун беришип, киринчерээк кандайдыр бир себептерден улам кыргыз элдик музыкасын нотага түшүрүп жыйноодон баш тартышкан...» [5: 34].

Кийинчерээк бул ишти атактуу музыка таануучу, фольклорист А.Затаевич иш жүзүнө ашырган. Пишпек шаарына кыргыз улутундагы талантуу элдик музыканттар топтоштурулган. Алардын ичинде Токтогул Сатылганов да болгон. Ал эми алардын репертуарларын нотага жазуу үчүн элдик музыканын белгилүү жыйноочусу А. Затаевич Пишпекке келген. А. Затаевичтин ишмердүүлүгүнүн мааниси оозеки салттагы элдик жана элдик-профессионалдык музыканын ар түрдүү жанрларынын үлгүлөрүн нотага түшүргөн. Анын абдан чоң, баалуулугу болуп, кыргыз элинин музыкалык маданиятынын тарыхында биринчи жолу жалпы улуттук кенчке айландыргандыгында. «...А. Затаевичтин ноталык жазуулары жалпысынан 428 нукура обондуу ырларды, обондорду жана аспаптык күүлөрдү камтыйт. Алар жарыяланып, кыргыз улуттук музыкалык фольклористиканын жана композитордук чыгармачылыктын өнүгүшүнө зор...» [5: 22] салым кошкон.

Кыргызстандагы жумушчу жана революциялык ыр жанрынын революцияга чейинки мезгилдеги мыйзамченемдүү калыптанышын ачып көрсөтүү үчүн биз биринчиден «...социалдык тегинин пайда болуусун жана коомдун спецификалык таасирин түшүндүрүп, ар түрдүү түйүнү болуп келген түптүз социалдык мыйзамченемдүүлүктүн негизинде жекече учурун ажырата билүүбүз керек...» [6: 152]. Анткени, көрсөтүлгөн процессти абдан жакшы түшүнүү үчүн, республикадагы материалдык өндүрүштүн шартталган жаңылануу жолдорунун негизинде, себеп менен натыйжанын байланышынын бардык жыйындысын ачык-айкын көрүү зарыл бол-

гон.

Демек, жаңы экономикалык мамилелердин көптөгөн кылымдар бою салттуу болуп келген шаардагы маданияттын өнүгүүсү, узакка созулган мезгилдер бою топ менен ырдоонун эң алгачкы түрү синкретикалык⁴ фольклордон бөлүнүп чыгып, өз алдынча жанр катары динамикалык өнүгүү жолуна түштү десек болот. Бул болсо бир канча объективдүү себептер менен детерминирован. Алардын эң эле чоң маанилүүлөрү деп автор төмөнкүлөрдү эсептейт:

Биринчиден: топ менен ырдоонун турмуш чөйрөсүндө болуусу, айкалышуусу жана анын жолдорунун, ыктарынын өзгөрүүсү.

Экинчиден: башка этникалык ыр маданияты менен айкалышы жана анын кээ бир элементтеринин ассимиляцияланышы болгон.

Жогорудагы так ушул эки учур, кыргыз фольклорундагы топ менен ырдоонун эволюциясынын ачык көрүнүп турган аяккы жыйынтыктуу корутундулоосуна алып келген. Албетте, эгерде жекече мал чарбачылыгы менен иштөө мурунку уруу-уруучулук коомдо, кааласак да, каалабасак да жекече музыкалык аткаруучулуктун мүнөзүн аныктаса, ал эми капиталистик ишканалардын шартында жалданып биргелешип иштөө процессинин өзү, Кыргызстандын шаарларындагы тургундардын көркөм чыгармачылыгынын массалык формасын жараткан. Топ менен ырдоо күндөлүк болуп жаткан турмуштун чегинен чыга баштайт да үрп-адат, ырым-жырым функциясын жоготуу менен башкача коммуникативдик, эстетикалык функциялар табыла баштайт жана ал күчөтүлөт. Ырды аткаруу мезгилинде бир гана үй-бүлөнүн мүчөлөрү гана эмес, кошулма класстык жышааны бар коомдогу эмгекчи элдердин катмарларынын өкүлдөрү да катыша башташкан.

Аткаруучудан, белгиленген профессионалдуулукту жана атайын даярдыкты талап

кылган, айрыкча элиталык аспаптык жанрларга салыштырмалуу бөтөнчө демократиялуулугу менен айрымаланган жумушчу ыр жанры колдоого жана жайылтууга алынган. Жөнөкөй текст жана обондун жардамы аркылуу бири-бирине жакын болгон ой менен сезимди чагылдырган жумушчу ырлар толугу менен жеткиликтүү болгон. Жанрдын тез кристалдашып кетүүсү менен анын турмуштагы «эрүү» жөндөмдүүлүгү аркылуу музыкалык маданият менен параллель болгон анын акылы, таланты жагынан бирдей, маңыздуу ички элементтери менен жеңилдетилген. Шаардык чөйрөнүн шартында, анын этникалык, социалдык жана маданий жактан бир тектүү эместиги, фольклордун жаңы жанрына башка элдердин таасирдүү музыкалык тилин өздөштүрүүнүн негизинде, байыркы салттуу ыр менен автордук ырлар жуурулушуп кеткен. Орус элинин кеңейтилген, созулуңку көп үндө аткаруу жөндөмдүүлүктөрү, кыргыз жумушчу ырларын, топ менен унисондо ырдоосунда толук бекемделгендиги мыйзам ченемдүү болгон.

Хор жанрынын абдан ачык, так, жышааны болгон үндөрдүн, партияларга багытталып бөлүнүүсү азырынча болгон эмес. Бирок, тембрдик контрастардын башталыштары, «төмөнкү добуш» менен «жогорку добуш» сыяктуу октавалык дифференция⁵ байкала баштаган. Ошол эле мезгилде спонтанно⁶ келип чыккан ырдоо үчүн ыңгайлуу ортоңку диапазон абдан ылайыктуу келген. Демек, ырды атайын баштаган «баштоочу» болгон да, өзүнүн ролу боюнча аналогиялык окшоштугу бар орус ырларындагы запев сыяктуу башталат да, андан ары ырчылардын саны акырындык менен көбөйүп, калган катышуучуларды өзүнө камтый баштайт.

Ошентип, колдонморолду аткаргандан токтой баштайт. Социалдык турмушка багытталган чөйрөнүн образы күчөтүлөт да, лириканы жана «турмушту» чагылдырган

⁴ Синкретика (философия) – бул ар кандай философиялык принциптерди бир системага бириктирбестен айкалыштыруу. Синкретика метафизика жана диалектика менен бирге философиялык логиканын бир түрү. Синкретика термини дүйнө таанымынын, цивилизациянын жана маданияттын ар кандай элементтеринин ортосундагы байланышты билдирет. Системология жана системалар теориясында синкретика системалык мамилени түшүнүү, изилдөө жана колдонуу үчүн методологиялык философиялык негиз катары кызмат кылат. [tradiitio.wiki/ Синкретика](https://tradiitio.wiki/wiki/Синкретика).

⁵ Дифференциальный – дифференция – шартка карай өзгөрүп туруучу; ар түрдүү. Орусча-кыргызча сөздүк. Түзүүчү: К.К.Юдахин. М.: 2000. 164-б.

⁶ Спонтанный – спонтандык – сырткы таасирлерден эмес, ички себептердин натыйжасында пайда болуучу. Орусча-кыргызча сөздүк. Түзүүчү: К.К.Юдахин. М.: 2000. 818-б.

чыгармалар азыраак болуп калат. Славян элдеринин хороводуна салыштырмалуу, кыргыз унисондук ырларында кыймыл аракет менен байланышкан бийлер болбогону байкалат. Эреже боюнча темптер жай, шашпай жана акырын, терме сыяктуу мүнөздөгү обондор дээрлик кезикпейт. Демек, ыргактык жактан бирдей, шашпаган мүнөздөгү белгилүү болгон ырдын мотиви, аткаруучуларга ыңгайлуу тааныш болуп, бардык кошулуп ырдоону каалоочулардын мүмкүнчүлүктөрүнө жараша жооп берген. Текст менен обон болсо ыр катары биротоло калыптанат жана бекемделет [7: 65-6.]. Обондогу варианттуулуктан акырындап алыстай баштайт да, автордук ырлар болсо улам барган сайын бекемделе берет. Революциялык марш сыяктуу ырлардын таасири астында унисондук кыргыз ырларынын стилистикасы өзгөрө баштайт. Аларда фанфардык-чакырык сыяктуу интонациялар, ырдын текстиндеги ачыктык, тактык менен аккорддогу тондор боюнча тез-тез, ылдамдаган кыймылдар, түрдүү татаалдыктагы метрлер жана ачык, такталган куплеттик формадагы ырлар пайда боло баштаган. Ошентип, акырындык менен обондун функциялык жана гармониялык негизги ойго басымдуу маани бериле баштаган. Айрыкча, XX кылымдын 40-жылдардагы музыкалык фольклорду хорго иштеп чыгуудагы гамофондук складда

байкалат десек болот. Демек, XX кылымдын 20-жылдарындагы унисондук массалык жумушчу жана революциялык ырлар, топ менен ырдоодон баштап, татаал болгон а саррелла жанрын карай өсүүсү жыйынтыкталат жана Кыргызстандагы шаарлардын тургундарынын кеңейтилген катмарларына кеңири жайылтылып кадимкидей көнүмүш болуп калат.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, унисондук ыр жана анын кээ бир, эки же үч үндө жазылган үлгүлөрүндө, хордук ырларга таандык болгон өзүнүн бир канча спецификалык чектери байкалат. Көпчүлүк жумушчу унисондук ырлар, эреже боюнча музыкалык аспаптын коштоосу жок аткарылып келген. Бул болсо, Октябрь революциясынан кийинки доордогу эки жана үч үндүү а саррелла жанрындагы хордук чыгармалар үчүн иштелип чыккан чыгармалардын пайда болуусуна өз таасирин тийгизген. Бул айрыкча 1918-жылдардагы жана кызыл армиянын массалык ырларында көрүнүп турат. Демек, биз, диссертациялык изилдөөбүздө көрсөтүлгөн бул мезгилди, элдик ыр чыгармачылыктын бөтөнчө өзгөчөлөнгөн көп үндүү түрү аркылуу, коомдогу кээ бир белгиленген топтордун көркөм-эстетикалык муктаждыктарын канааттандырган, Республикадагы хор искусствосунун а саррелла жанрынын калыптанышынын баштапкы баскычы деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттар:

1. Тихов П.О. О музыке туркестанских киргизов. Музыка и жизнь. 1910. № 3. -15-б.
2. Ерзакович Б.Г. Песенная культура казахского народа. -Алма-Ата. Наука. 1966. -40-б.
3. Дүйшалиев К.Ш. О киргизской народной музыке. -Ф.: 1984. -73-б.
4. Алексеев Э. Есть ли у якутов многоголосия? Советская музыка. 1967. №5, - 87-б.
5. Дүйшалиев К.Ш. О соотношении вокального и инструментального начал в киргизском мелосе устной традиции. (Памяти К.Квитки). -М.: 1983. -34-б.
6. Мазель Л.А. Вопросы анализа музыки: опыт сближения теоретического музыкознания в жизни. -М.: Советский композитор. 1978. -352-б.
7. Янов-Яновская Н. Богатство многообразия // Советская музыка. 1981. №1. -31-б.